

Mersul vremii și al „vremilor” în vechile calendare

Prin conținutul compozit și prin destinația lor, ca și prin forma lingvistică accesibilă, calendarele (la fel ca almanahurile, al căror cuprins este mai specializat) au avut o largă răspândire în spațiul european, încă din epoca medievală. Faptul că în aceste publicații periodice anuale erau consemnate, cu exactitate, nu numai succesiunea zilelor, a lunilor și a anotimpurilor, dar și informații insolite despre mersul vremii și al „vremilor”, cu o mulțime de date instructive de ordin astronomic, astrologic, meteorologic, geografic, istoric, politic, medical sau de interes gospodăresc, le sporea, implicit, puterea de penetrare în cele mai diverse medii. Aceste adevărate cărți de colportaj pătrund, așadar, în cultura română începând din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, pentru ca în următoarele două secole să cunoască o adevărată ecloziune. Sunt preluate multe dintre caracteristicile și funcțiile cărților populare didactice și de prevestire, astfel încât materia unui mai vechi *Rojdanic* ajunge să fie transferată în calendare. Cu timpul, pe lângă literatura astrologică și didactică, partea beletristică începe să câștige tot mai mult teren, fiind selectate texte din literatura română sau traduceri din cea universală⁹⁵.

⁹⁵ Repertorii cvasiexhaustive ale publicațiilor au realizat Mircea Tomescu, *Calendarele românești. 1733–1830. Studiu și bibliografie*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957; Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri. 1731–1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981; Elisabeta Faiciuc, *Dicționar de calendare și almanahuri românești* (DCAR). Partea I: *Completări la bibliografia generală a calendarelor pentru perioada 1600–1918*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011.

Ideea existenței unui calendar românesc tipărit la Brașov, în 1569, nu este sustenabilă. Ipoteza îi aparținuse lui G. Bariț, care, în prefața la ediția *Catechismului calvinesc*, aduce în discuție o însemnare descoperită de Eugen von Trauschenfels în registrele de socoteli ale Brașovului, referitoare la cumpărarea în acel an, de către municipalitate, cu 6 denari, a unui calendar pentru a fi dăruit solului moldovean aflat în vizită⁹⁶. Comentând notița de „senzațiune” a lui Bariț, Hasdeu respinge afirmația acestuia făcută fără „nicio probă”, sugerând că ar putea fi vorba de un calendar în slavonă⁹⁷, dar la fel de bine putea fi un calendar de proveniență occidentală, probabil în germană, achiziționat de la un colportor de cărți brașovean. Cu toate că supoziția nu a mai fost reiterată ulterior, ea este readusă în actualitate, vorbindu-se despre un calendar românesc atribuit, fără vreo argumentație solidă, lui Coresi⁹⁸. Diferite calendare în latină, maghiară sau germană vor mai apărea în Transilvania încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cum ar fi un *Pseudo-calendar* orădean din 1585.

Seria acestor scrieri a fost inaugurată, de fapt, la noi prin calendarele brâncovenești, cunoscute sub numele de *Foletul Novel*, rămase în manuscris⁹⁹. Traduse după modele italiene de către Giovanni Candido Romano, care se iscălea Ioan Românu, alias Frâncul, cele opt texte, eșalonate între anii 1693–1704, cuprind și adnotări „de taină” ale domnitorului muntean, unele criptate, el nefiind interesat doar de mișcările astrelor, ci și de „mișcările și purtările politice”, din care se

⁹⁶ Georgiu Barițiu, *Catechismul calvinesc impus clerului și poporului român sub domnia principilor Georgiu Rákoczy I și II*. Transcris cu litere latine după edițiunea II tipărită în anul 1656, însoțit de una excursiune istorică și de un glosariu. Cu speșele Academiei Românești, Sibiu, Tipografia lui W. Krafft, 1879, p. 98.

⁹⁷ Hasdeu, *Cuvente*, vol. II, p. 724–725.

⁹⁸ Cf. Mircea Popa, *Cel mai vechi calendar românesc: Calendarul lui Coresi (1569)*, în „Contemporanul-Ideea europeană”, IV, 1994, nr. 16–18, p. 1, 11.

⁹⁹ *Foletul novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693–1704*, ediție de Emil Vărtosu, București, Imprimeria Națională, 1942.

pot înțelege „turburările, vrăjbele și realele ce pot veni și fi”¹⁰⁰. Intervențiile marginale ale lui Brâncoveanu sunt uneori polemice, el contrazicând previziunile care nu se adeveriseră în întregime. Tradiția italiană a „almanacelor” și astrologiilor, manuscrise și tipărite, printre care se înscria *L’Astrologo grottesco, Bragagna degli influssi, Il Pallade Astrologa* sau *Il Gran Pescatore di Chiaravalle*, ultimul cu un specific astronomic și agricol, publicat din 1701 și până astăzi, se propaga astfel și în mediile culturale muntene. Rostul unui asemenea calendar era, după cum se arată în prefața dedicatorie din 1694, acela de a satisface „curiozitas (adecate perierghia) omenească”, cea „pofitoare a ști unele și altele (cum și Aristotel în cartea dentâi a Metafizicii lui scrie: că toți oamenii den fire a ști poftescu...)”. Un calendar nu este neapărat demn de încredere, ci numai pentru „treacere de vreme”¹⁰¹. În ceea ce privește traducătorul acestor „foglietti novelli”, el a fost identificat de către diverși autori cu secretarul italian de la cancelaria brâncovenească, menționat mai sus (N. Vătămanu, Mario Ruffini), dar și cu mitropolitul Teodosie Veștemeanul, ipoteză mai puțin probabilă susținută la un moment dat de N.A. Ursu. Ulterior, acesta revine asupra supoziției anterioare și stabilește că persoana traducătorului, de origine locală, era una și aceeași cu logofătul Ion Frâncul, un colaborator apropiat al stolnicului Constantin Cantacuzino și al mitropolitului Teodosie Veștemeanul¹⁰². Cert este că traducerile s-au păstrat în copii transcrise de diverși scribi autohtoni, printre care și popa Nicola, logofăt al Mitropoliei din București.

Există și o altă știre despre un calendar apărut la Sibiu, în 1684, menționat într-o scrisoare din data de 12 noiembrie a acestui an, în care episcopul Ștefan de la Râmnic îi solicita „craibirăului” sibian să-i trimită vreo două „călindare”

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 89.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 22–23.

¹⁰² Pentru întreaga problematică, vezi Mareș, *Sciere*, p. 231–255; N.A. Ursu, *Paternitatea „Istoriei Țării Rumânești” atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, p. 26 ș.u.

scoase de curând, „ca să mai putem ști trecutul anului”¹⁰³. Este vorba, desigur, despre un *Almanach* în limba germană (un exemplar din anul respectiv se află în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu), din care se vor inspira și publicațiile similare, alcătuite, mai târziu, în acest centru în limba română.

Expansiunea prin tipar a acestui gen de scrieri este destul de târzie la noi. Primul calendar în limba română a fost tipărit în 20 februarie 1733, la Brașov, de dascălul Petcu Șoanul, alcătuit „acum în stambă noao” după un izvor slavon, care, la rândul său, „într-acest chip au fost, fiind de un mare astrolog la Kiev scos, de un mare dohtar muscal s-au talmăcit”. Sursa ucraineană constă dintr-un calendar, realizat tot prin compilație, care datează, probabil, din 1716, anul cel mai vechi menționat în tablele planetare. Se presupune că traducerea în limba română ar aparține preotului Eustatie Grid din Șcheii Brașovului. O nouă versiune manuscrisă a calendarului brașovean a fost descoperită în anii din urmă, în care s-ar putea identifica atât protograful după care s-a executat tipărirea din 1733¹⁰⁴, dar și o copie contemporană, ca altele asemănătoare¹⁰⁵. Potrivit cronicii lui Radu Tempea al doilea, ar fi existat o primă apariție în 1731, după cum este certă și o altă ediție din 1737¹⁰⁶. *Calendarul* lui Șoanul cuprinde, mai întâi, o cronologie, apoi o expunere privind cele șapte planete, însoțite de tabele cronologice cu zodiacuri, după care urmează prevestirile referitoare la om și la starea timpului, eșalonate pe luni și pe zile. Învățăturile „pentru semințe” și o „spunere de casnici”, o nouă „știință de planete”, prin care se întrevedea „ce zi și ce ceas stăpâ-

¹⁰³ Lupaș, DIT, p. 410.

¹⁰⁴ Vasile Oltean, *Izvodul primului calendar almanah descoperit în Șcheii Brașovului*, în „Cumidava”, XXVI, 2003, p. 84–86.

¹⁰⁵ Un calendar manuscris din 1780 reproduce exact titlul publicației lui Petcu Șoanul (BCU Cluj, ms. 4357).

¹⁰⁶ Radu Tempea, *Istoria Sfintei Beserici a Șcheilor Brașovului*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiu și Livia Bot, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 132, 176.

neaște”, precum și informațiile legate de eclipse („pentru perirea Soarelui și a Lunei”), încheiate cu un sinaxar pe 12 luni, completează un sumar atractiv, în consonanță cu interesul sporit pe care publicul cititor îl arăta pentru prezicerea viitorului. Calendarele din Șcheii Brașovului au continuat să apară și după moartea lui Șoanul din 1741. Printr-un decret imperial din anul 1772, adresat Guvernului Transilvaniei, se dispunea confiscarea unor calendare date la lumină „în limba valahică” în suburbia „Bulgarseg”, pentru ca peste doi ani să se legifereze tipărirea acestora fără restricții.

Primul calendar din Moldova, alcătuit de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu (Mazereanu), va fi publicat în 1785, la Iași, de Mihail Strilbițchi, împreună cu fiul său Policarp, ambii realizând și grafica extrem de bogată, în care se distinge și o marcă a tipografului în stil occidental. Atribuirea calendarului lui Vartolomei Măzăreanu este corelată cu menționarea publicației pe lista cărților tâlmăcite de cărturar, listă întocmită de copistul Ștefan Țicău la sfârșitul codexului său de cronici moldovenești. Modelul pare să fie tot unul moscovit, datând din 1710¹⁰⁷, calendarul fiind tipărit cu litere cursive rusești. La fel cu cel brașovean, *Calendariul pe 112 ani* va fi răspândit și în copii manuscrise¹⁰⁸.

În *Predoslovie către cetitoriu* este subliniată utilitatea calendarului, deoarece „bine iaste ca să știe omul și ceale patru vremi ale anului cum va purta grija la iconomiia casii lui”. După elementele de cronologie (*Hronologhie lucrurilor celor vechi și celor noao*), urmează un florilegiu de cugetări de „alesă socoteale de la oareșicare greci și râmleani”, apoi o prezentare a lunilor cu zodiile și „doftoriile” lor, atât pentru oameni, cât și pentru cai și alte „dobitoace”, rețete de siropuri și „vudci” cu mirodenii, iar în încheiere niște „prognostice foarte curioznice” și alte previziuni pentru „cunoștința vremilor”, precum aceea pentru ziua de Sf.

¹⁰⁷ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, București, Editura Universității București, 1994, p. 363–364.

¹⁰⁸ Prezentarea unei asemenea copii va face și Gh.T. Chirileanu, în „Șezătoarea”, X, 1907, nr. 3–4, p. 33–43.

Gheorghe: „De să va ascunde cioara în sămănătura săcării, apoi să cunoaște că anul plodicios însemnează”.

Un alt *Călindari rumânesc*, apărut la Sibiu, în 1793, are, la sfârșit, următoarea notiță: „În limba română așezat prin osârdia Radului Tempea, fostului diacon la Brașov”. Primul calendar sibian este, așadar, creația autorului *Gramaticii românești* din 1797, cel care va deveni directorul școlilor naționale din Ardeal. Calendarele sibiene, în care sunt recunosciibile modelele germane, vor avea cea mai mare longevitate dintre periodicele de acest tip de la noi. Un *Calendariu* atribuit lui Paul Iorgovici¹⁰⁹ se tipărea în 1794, la Viena, inspirat după calendare sârbești, cu referiri la calculul anului, cu horoscop, genealogii și diferite sfaturi practice despre târguri și circulația monetară. În ultima parte, cărturarul bănățean acordă spațiu unei traduceri ale sale în proză „de pre alte limbi”, intitulată *Cei doi excessuri a amerii*, cu subtitlul „o istoriolă adevărată supra cele doao ieșiri din măsură a iubirii”. Este o povestire prin excelență romantică, după un original probabil francez, traducere care se remarcă prin caracterul neologic al vocabularului. Nu este lipsit de relevanță faptul că textul prezintă grafii influențate de scrierea etimologizantă, fiind atestate pentru prima oară, cu caractere chirilice, formele *sunt*, *suntești*, *sum*¹¹⁰. În fine, în Țara Românească, este tipărit la București, în 1795, „acum a doao oară”, un *Calendariu* tradus din limba maghiară, a

¹⁰⁹ Vezi N.A. Ursu, *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în LR, XII, 1963, nr. 3, p. 283–291.

¹¹⁰ A se vedea Gheorghe Chivu, „*Cei doi excessuri a amerii*” – o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în LL, XLVII, 2002, I–II, p. 84–98; idem, *Neologisme de origine franceză într-un text beletristic tipărit în 1794*, în *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, Editura Universității din București, 2004, p. 533–543; Adina Dragomirescu, *Înnoirea vocabularului literar românesc în două tipărituri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „Calendarul vienez” (1794) și „Observații de limba rumânească” (1799)*, în LR, LIV, 2005, nr. 5–6, p. 123–129.

cărui primă ediție ar putea data din 1794, după cum se deduce dintr-o versiune manuscrisă.

Structura și cuprinsul dicționarelor populare se perfec-tează, evident, în secolul al XIX-lea, din dorința mărturisită de a satisface gustul și preferințele de lectură ale publicului. Un calendar manuscris din 1802 (BAR, ms. rom. 5371) este o compilație de texte astrologice și de prevestire devenite clasice, cu un prognosticon pe 28 de cicluri, fiind întocmit cu intenția de a corecta multe dintre erorile vehiculate până atunci. Într-un *Calendariu pe șapte planete așăzat*, publicat la Iași, în 1816, sunt antologate mai multe cărți de prevestire, care au circulat anterior sub formă tipărită sau în manuscris. Textele apocrife reunite în paginile calendarului formează astfel o „enciclopedie întreagă”¹¹¹. Unele capitole sunt re-produse după *Calendarul* lui Șoanul, între acestea regă-sindu-se o „arătare pentru semințe”, o „spunere de casnici” privitoare la descrierea influenței constelației cerești, apoi o „arătare pentru ceasurile zilei și ale nopții”, precum și o „știință de planetă”. Este redată în continuare o versiune a *Gromovnicului*, în care pot fi detectate similitudini cu textul cărții de rugăciuni de la Govora, din cca 1639, și cu cel din ediția a II-a a cărții corespunzătoare apărute, în 1795, la București.

Atât Sibiul, cât și Buda vor deveni importante centre de tipărire a calendarelor românești, a căror difuzare pe ambele versante ale Carpaților se va extinde în această perioadă. Pe lângă partea calendaristică propriu-zisă, capătă o pondere tot mai mare secțiunile consacrate unor texte istorice, folclorice și literare, între care nu vor lipsi istorioarele „moralnice” sau poezia naivă și sentimentală. Fiecare dintre calendarele budane, alcătuite de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, începând din 1806, are, de regulă, pe foaia de titlu specificația că este „întocmit pre gradurile și clima Țării Ungurești și a Prințipatului Ardealului, Țării Românești și a Moldovei”, în care se „arată zilele, duminicile, sărbătorile și

¹¹¹ M. Gaster, *Literatura populară română*, ediție, prefață și note de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1983, p. 328.

săptămânile calendariului vechi și a celui nou, timpurile anului, schimbarea și plinirea Lunii și târgurile”, după care se anunță adausul literar și istoric. Ideologia Școlii Ardelene își pune astfel amprenta asupra acestor publicații. În *Calendarul* de la Buda pe 1806 și 1807, Samuil Micu își lansează *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, iar în 1808 și 1809 apare *Hronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gheorghe Șincai (într-un tiraj din 1808 este publicată integral). Sunt cultivate, cu predilecție, lucrările menite să influențeze sensibilitatea epocii, să resuscite conștiința națională, alături de florilegiile de pilde și sentințe „filosoficești”. Tot în aparițiile calendaristice de la Buda vom întâlni, de pildă, un amplu text apoftegmatic, în foileton, intitulat *Înțelepția omenească*, după cum în cel din 1811 cititorul se putea delecta cu lectura unor „istorii și învățături din scriptorii cei profani, mai vârtos a romanilor celor vechi, preastrăluciților strămoșilor noștri”. Aceste publicații s-au impus, într-adevăr, ca niște „scrieri de un caracter iluminist, atât prin fond, cât și prin forma lor de «magazin»”¹¹², suplinind, în același timp, lipsa presei românești, anticipând-o și pregătind terenul de receptare al viitoarelor gazete cu o periodicitate regulată. Pe lângă cei trei corifei, și alți cărturari ai vremii se vor implica în alcătuirea unor calendare, cu suplimente literare consistente, lui Vasile Aaron fiindu-i atribuite cele sibiene din 1802 și 1803¹¹³, iar lui Gheorghe Lazăr, cel de la Buda din 1814.

În acest din urmă *Calendariu ce slujește pre 100 de ani* am reținut un comentariu în spirit iluminist „despre alcătuirea omului”, din care redăm un fragment:

Aceaea dară ce face pre om să se osibească din alte dobitoace și îl face domn și împărat peste toată zidirea iaste gândul, căci gândul socoteaște nenumărate lucruri.

¹¹² Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1780–1821)*. Studii și texte, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 304.

¹¹³ G. Sion, *Reporta din vissu*. Conferința literară ținută în sala Atheneului la 6 februarie 1868, București, Tipografia C. Petrescu, 1870, p. 4.

Ispiteaște pricinile și săvârșirile lucrurilor și multe ce vor să fie mai înainte le vede. Acesta având cuvântare poate acelea ce gândește și la alții să descopere și să spuie. Acesta au aflat nenumărate meșteșuguri, călătorește toată lumea și toate spre folosul său le întrebuițează. Supune toate dobitoacele până și acele care sânt mai puternice decât dânsul. Acesta pătrunde ceriul și cercetează mișcărilor stelelor și depărtarea lor una de alta (p. 105).

În aceeași manieră enciclopedică și literară va proceda și Zaharia Carcalechi, redactorul revistei-magazin „Biblioteca românească” și editor („ferlegher”) al tipografiei budane, care va scoate, mai întâi, în 1817 un calendar „întocmit cu toate ceale de lipsă, cu istorii foarte frumoase, cu 6 închipiri”. Va urma un altul, în 1818, în care Carcalechi publică traducerea sa din Marmontel, *Adelaida sau păstoriița alpicască*, iar în ediția din 1825, după o *Hronologiehie politicească*, prezintă „istorii mici”, fabule, anecdote și pilde. Două poezii de Iancu Văcărescu, *Ceasornicul îndreptat* și *Elegie*, apar în *Calendarul* de la Buda, din 1828, scos de către Ștefan Neagoe, cu text paralel chirilic și latin etimologizant. Sub aspect artistic, gravurile în metal și litografiile de inspirație occidentală încep să predomine în calendarele executate la Buda. O astfel de ilustrație întâlnim, de pildă, pe verso-ul foii de gardă a calendarului din 1814, amintit mai sus, o gravură intitulată *Nestatornica roată a lumii și primejdioasele ale ei valuri*.

Sunt semnificative, de asemenea, anunțurile editoriale care încep să fie publicate în calendarele sibiene, încă din 1793, unde se dă, în final, „Însemnarea cărților celor rumânești ce să află în tipografia lui Petru Bart”. În alte apariții, precum cele din 1802 și 1803, sunt enumerate cărțile românești disponibile, de această dată, în tipografia lui Ioan Bart. Adoptat și în calendarele de la Buda, acest mod de promovare devine o practică, iar recomandările bibliografice îmbracă deseori forme mai personalizate. În *Calendarul* budan din 1816, de pildă, se semnaleză că „aceaste următoare cărți se află la sălașul autorului lor, Petru Maior, revî-

zorul cărților: 1. *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*; 2. *Didahii pentru creșterea fiilor*; 3. *Prediche la toate duminicile și sărbătorile anului*; 4. *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*". Lista se repetă în următorii ani, adăugându-se între timp încă două titluri: „5. *Telemah*; 6. *Ortografia, întru carea se învață cum are de a se scrie românește cu slove latinești. Cu un dialog românesc lângă dânsa*". Reclame asemănătoare vor fi inserate și în calendarele lui Zaharia Carcalechi sau în cele scoase, începând din 1824, de Ioan Teodorovici, ultimul revizor al *Lexiconului de la Buda*.

În fine, dintre numeroasele calendare umoristice care l-au delectat pe cititorul veacurilor trecute se detașează cel al lui Anton Pann, zis și *Calendarul lui Bonifatie Setosul*, publicat la București, în 1829 (ce fusese datat greșit în 1821), o replică plină de savoare la calendarele populare. Intenția de parodiere se exprimă chiar din titlu: *Calendar în care să cuprindă toate trebuincioasele materii, după caracterul și faptele muierilor celor rele. Prin Vonifatie Setosul, matematicul stelelor, sticlelor și al urcioarelor, tipărit acum întâi*. O falsă „hronologie” propune numărarea anilor începând de la „aflarea sticlelor celor mari”, iar o prorocie despre noul an ni-l dezvăluie pe bonomul pus pe șotii „satiricești” de mai târziu: „Mai e pân’ va fi bine / Așa mă credeți pe mine”. „Proverburile” adânc moralizatoare din *Povestea vorbii* sunt anticipate elocvent în acest pseudocalendar de un umor naiv debordant.